

Mit találtunk a Tételhegyen – és mit nem?

Interdiszciplináris kutatások (2007–2009)

Ezzel a címmel tartott kutatási beszámolót *Szentpéteri József* 2012. április 17-én az MTA BTK TTI Tanácstermében.

Előadásában azokat az eredményeket foglalta össze, melyeket az NKTH Jedlik Ányos Program keretében három éven át tartó *Castrum Tetel* Projekt során értek el, mialatt a legkülönbözőbb tudományágak szakemberei vizsgálták a természetföldrajzi, régészeti és történelmi szempontból is érdeklődésre számot tartó százhektáros területet. **(1. kép)**

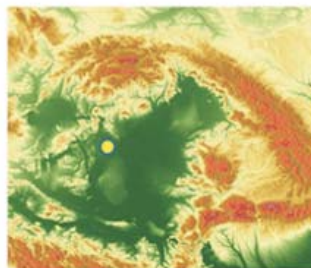
A Tételhegy Solt határának keleti részén (Bács-Kiskun megye), a duna-földvári és bölcskei rév közelében, a Duna medrétől légvonalban mintegy hét kilométerre fekszik; a régió legnagyobb hordalékkúpjaként 17 méterre emelkedik ki az egykori ártérből. Még a Kalocsai Sárkőzt ábrázoló 18. századi kéziratos térképek tanúsága szerint is élő folyóágak kötötték össze a Dunával, amelyek a régészeti leletek szerint lehetővé tették a közvetlen vízi szállítást a középső bronzkor-

A Tételhegy elhelyezkedése a Kárpát-medencében

1. kép

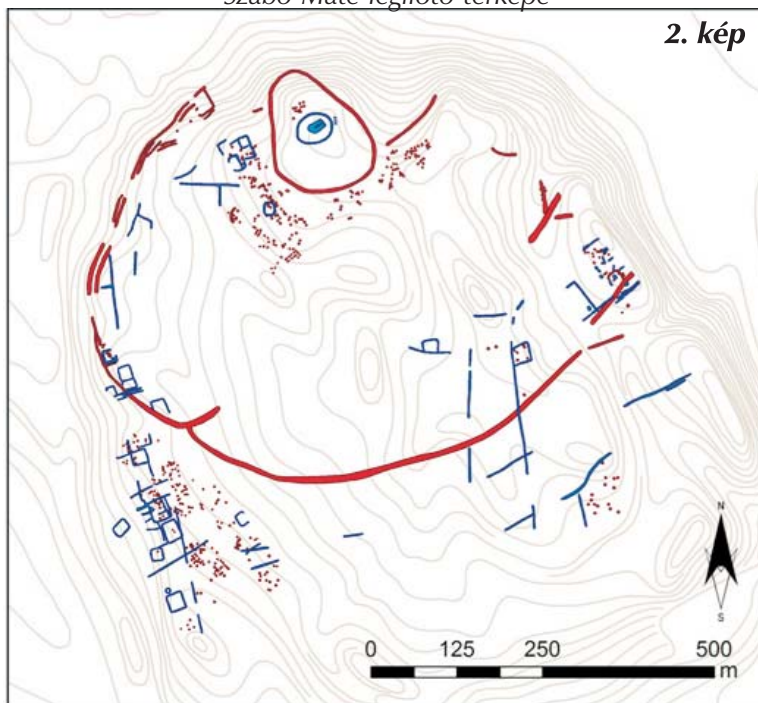
*Ruttkai Mihály:
Kalocsai Sárkőz
(részlet), 1763*

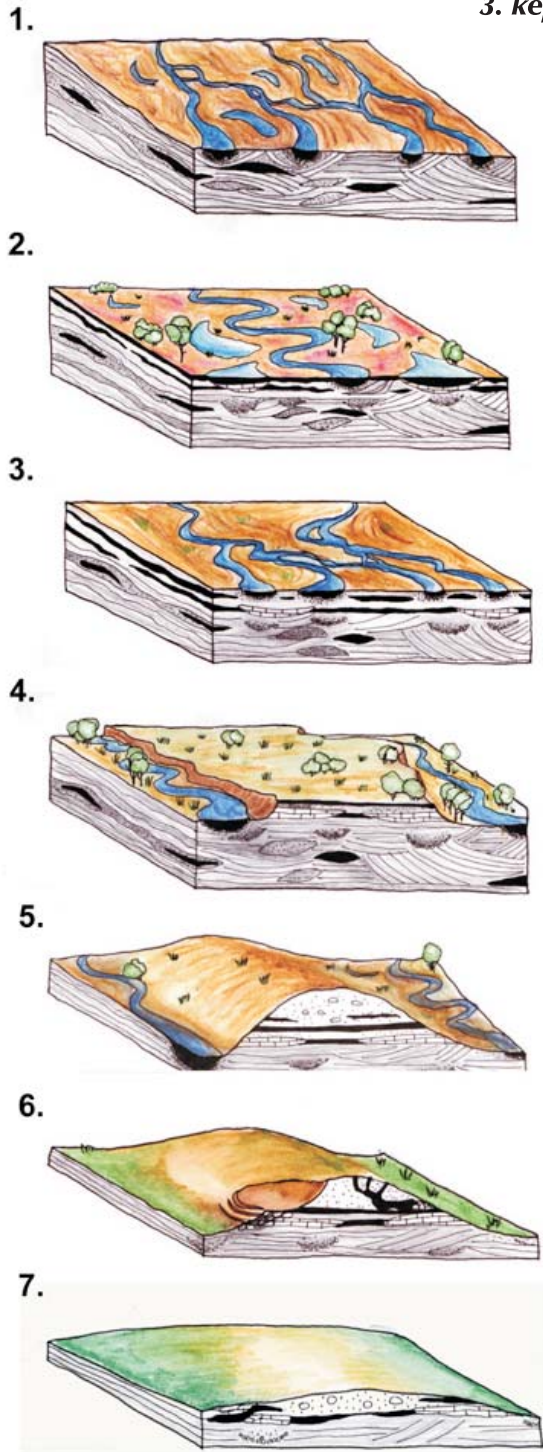
tól (Kr. e. 17. század) a török kor kezdetéig több-kevesebb folyamatosággal fennállt település lakói számára. Csak a kutatás végén derült fény arra, hogy a lelőhely tudományos vizsgálata már 1886 szeptemberében megkezdődött, amikor a magyar antropológia alapítója, *Török Aurél* ásatást folytatott a helyszínen, majd a földbirtokos *Benyovszky Sándor* gróf ajándékként összesen 20 koponya került „Solt, Titéli halom, kápolna” meghatározással a mai Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárába. Az viszont azonnal nyilvános lett, hogy a gróf jóvoltából 1907-ben egy, a magyar honfoglalás korából származó rangos női temetkezés leletanyaga jutott ugyaninnen a Magyar Nemzeti Múzeumba. *Bóna István* régész akadémikus feltevése szerint a Tételhegy (Regia Hring Avarorum?) hangsúlyos szerepet játszott a Kárpát-medence magyar honfoglalás előtti történetében. A munkálatok előkészítése e feltételezés alapján indult 2005-ben terepbejárásokkal és a környékről készült légi felvételek összegyűjtésével. A felszíni jelenségek felismeréséhez, majd az ásatásokon megfigyelt objektumok értelmezéséhez nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak a Honvédelmi Minisztérium térképészeti archívumában 1950-től gyűjtött fotók, valamint az 1997-től régészeti céllal készült légi fényképek. Összeségében már több mint 1600 ilyen felvételhez jutottunk: első lépésként *Szabó Máté*, a Pécsi Légitérészeti Téma munkatársa *Otto Braasch* félszáz fotójának térinformatikai elemzését végezte el. (2. kép)

A régészeti kutatásokkal párhuzamosan természettudományi módszerek alkalmazására is sor került. A természetföldrajzi vizgálat sorozat (*Nagy Balázs* és

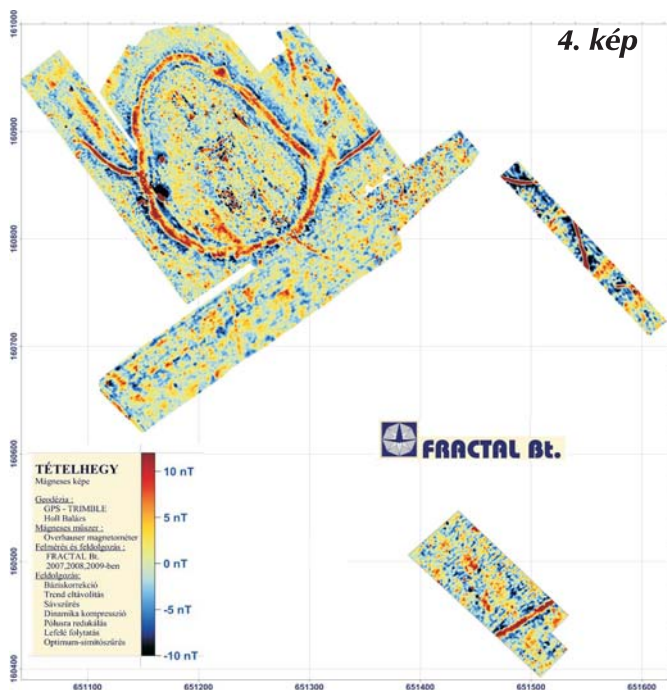
Szabó Máté légifotó térképe

munkatársai) a Tételhegy üledékföldtani és morfológiai fejlődéstörténetét tűzte ki célul: fúrásaik során megállapították, hogy a kifejezetten változatos és korántsem egységes rétegződés arra utal, hogy a hegy anyaga olyan körülmények között halmozódott fel, ami a *hordalékkúpok* sajátossága. (3. kép) A radiokarbon és pollenanalitikai vizsgálatok szerint a lelőhelytől egy kilométerre kiválasztott morotvatavi szelvény alaprétege a bronzkor végén, a vaskor kezdetén, a Kr. e. II. és az I. évezred határán alakult ki (Sümegei Pál). A pollenösszetétel alapján az üledékgyűjtő medence környezetében már ekkor folyamatos emberi hatás mutatható ki legelőterületek és kisebb mértékben szántóföldek formájában. A császárkor végétől és a népvándorlás korától kezdődően a területen található ligeterdő alapvetően átalakult, és nyílt legelő-, illetve rétterületekkel tarkított felszín alakult ki. Ezt az erdőirtást támasztják alá a térségben végzett fitolit- (növényi opalit) elemzések eredményei is (Persaits Gergő). A felszíni geofizikai mágneses mérések (Pusztasándor) adataiból a Tételhegyen elsősorban (őskori) erődítések, (középkori) településnyomok és (jelenkori) utak

A Tételhegy mint hordalékkúp kialakulási modellje
Nagy Balázs és Bradák Balázs nyomán

Pusztas Sándor geofizikai vizsgálatai

mágneses anomáliáit mutatták ki a vizsgált hathektárnyi területen. (4. kép)

Az eddigi régészeti feltárások a nagy kiterjedésű, bonyolult rétegzettségű mutató lelőhelynek csupán egy százalékát érintették, ezért csak vázlatos keresztmetszetét adhatják a Tételhegy településtörténetének. A domb északnyugati részén megfigyelt ovális alakú, mintegy két hektár területű őskori erődítés sáncának és árkainak átvágására (Somogyvári Ágnes) két helyen került sor. A lankás

dombtető felől elválasztó déli sáncárok 3,5 m mély, szélessége mintegy 20 m; a meredeken leszakadó északi oldalon a mélysége 2 m 30 cm, szélessége 8 m volt. Mivel a középső bronzkori vatyai kultúra gödrei nem érintették a sáncárcot és a sáncot sem, feltételezhető, hogy először a védműveket alakították ki, és utána vették birtokba a területet. A földvárall egyidejűleg fennálló erődítetlen település nyomaira is bukkantunk a Tételhegy délnyugati részén, ahol hulladék- és élelemtároló gödörök, vízvezető árkok kerültek elő nagy számban. A leletanyag alapján megállapítható, hogy a vidékre érkező késő bronzkori urnamezős kultúra népessége megújította az akkor még jól látható erődítéseket, valamint rendezte a területet. A Duna–Tisza közéinek ezen a részén csupán néhány urnamezős lelőhelyet ismertünk, erődített településükről ezen a vidéken még nem volt tudomásunk.

Az őskori településnyomok mellett a középkori emlékek kerültek elő eddig a legnagyobb arányban. A Templomdomb déli részén megtalált, árokkal határolt soros temetőnek (10–12. század közepe) mintegy 100 sírját tártuk föl. A téglalap alakú aknasírok között két (melléklet nélküli) padmalyos temetkezés is előkerült. Jellegzetes leletanyaguk: I. László-denár, sima és bordázott felületű S végű bronz és ezüst karikaékszerek, üvegyöngy sorok (köztük aranyfóliás gyöngyszem), ezüst rovásjeles pántgyűrű és sima bronz huzalgűrűk, bronztű, egy esetben egy aránylag jó fenntartású fa koporsófedél. Meglepő eredményeket tárt föl Fóthi Erzsébet és Bernert Zsolt embertani elemzése a Templomdomb Árpád-kori soros és templom körüli középkori temetőjének csontmaradványairól. Az összesen 125 egyén jó megtartású vázának vizsgálatából az derült ki, hogy eltérő ere-

5. kép

Őskori sáncátvágás a Templomdomb északi részén

detű népesség temetkezett az eddig feltárt temetőrészekbe: a soros temetőből megismert személyek nagyobbik része viszonylag alacsony termetű, hosszú koponyájú, europid népesség; míg a templomba és közvetlenül a templom mellé eltemetettek egy rövid koponyájú, magasabb termetű népesség tagjai. (5–6. kép)

Hogy milyen településen éltek az Árpád-kori emberek, arra egyetlen – közvetett – írott és térképes forrás szól. Abu Abdallah Muhammad al-Idrisi 1154-ben Szicíliában készített világtérképe és a hozzá fűzött magyarázat (A horizontok bebarangolása után vágyó multságának könyve) több kéziratban is fennmaradt. Magyarország egykorú leírását és térképét valószínűleg a hazánkban járt kereskedőktől szerzett információk alapján készítette.

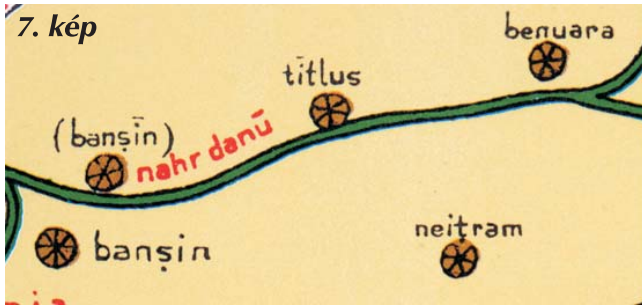
Az Árpád-kori soros temető leleteiből

6. kép

A térképlapok egyike a Duna menti Budavár és Bács városa között fele távolságban egy Titlws nevű települést ábrázol, amelyet így jellemez: „B.d.wār.h (= Budavára) városától T.y.t.l.w.s (= Titel) városáig a folyó mentén, keleti irányban hetvenöt mérföld a távolság. T.y.t.l.w.s városától B.k.s.y.n (= Bács) városáig

Titlus Idrisi térképén, 1154

ugyancsak hetvenöt mér-föld. T.y.t.l.w.s városa a folyó északi partján van. Sok lakója és jószágja van, lakói nagyon tehetősek, bőségben és gazdagságban élnek.” (Elter István fordítása.) (7. kép)

A régészeti leletanyag alapján több korszak pusztulási rétegét

lehetett elkülöníteni, ezek közül legmarkánsabbak a tatárjárás következményei. Tereprendezésre utaló gödrök hamuval feltöltött hulladékai között számos kerámialelet került elő. Kiemelkedő jelentőségű egy teljesen ép elektron pecsétgyűrű. A még teljesen fel sem tárt Árpád-kori templom leégésére és feldúlására téglá- és emberi koponyatöredékek, zsindelyszögek garmadája utal. A 13. század elejére keltezhető és magas rangú személy eltemetésére mutató lelet egy vörös márvány sírkő peremtöredéke, amely egy többszörösen megújított padlójú ház alatti gödörben feküdt. (8–9. kép)

A tervásatásokat megelőző terepbejárásaink során a domb területén legalább öt helyen sikerült megfigyelni Árpád-kori településnyomokat (Takács Miklós). Ezek leginkább a leőhely északi szélén sűrűsödtek. A feltárások tanúsága szerint az Árpád-korban a bronzkori árkokat újraásták, és az időközben lepusztult sáncot kissé alacsonyabban és nem pontosan a korábbi helyén megújították. A bronzkori, széles sáncaltp egy részébe házakat és gödröket ástak a sánc déli íve mentén. A

A tatárjárás pusztításának nyomai

9. kép

Vörös márvány sírkőlap töredéke, 229. obj.

8. kép

Árpád-kori lakóházak (200. és a 201. obj.)

topográfiai jellegzetességek, az őskori sáncárkok és sáncok megújítása, a veremházak átlagosnál gondosabb kiképzése, a tárolóvermekből előkerülő díszesebb leletek és a felszíni gyűjtésekből származó érmek, illetve importkerámia-töredékek mind arra mutatnak, hogy a Tételhegyen a korabeli falvakat színvonalában meghaladó Árpád-kori település állott: feltehetőleg azonosítani lehet majd a Fejér megyei solti szék központjával. **(10. kép)**

2009 végéig összesen 114 db numizmatikai anyag, többségében *Bacskai István* műszeres leletfelderítése során került elő: 110 db forgalmi pénz, három középkori textilzárjegy (plomba) és egy újkori jeton (számolóeszköz). A pénzek korszakonkénti megoszlása alapján a római korban és a népvándorlás korában átlagos, az Árpád-korban jelentősebb, a késő középkorban kiemelkedő jelentőségű, a kora újkorban már ismét kisebb gazdasági szereppel bíró hely volt. A késő középkori kereskedelmet önmagukban is bizonyító textilzárjegyek közül kettőt sikerült meghatározni. Az egyik ólombélyeg körirattöredéke és címerábrázolása alapján a flandriai Tournai városához köthető és a 14. századra tehető. A másikon Köln város címere látható, és a 15. század első felére keltezhető (*V. Székely György*). **(11. kép)**

Eddigi feltárásaink egy jelentős, a környékbeli falusi átlagot mind méretében (21 m hosszú), mind minőségében meghaladó templomra mutatnak (*Rosta Szabolcs*). Az oltáralapo-

10. kép

Ólombélyeg Köln város címerével

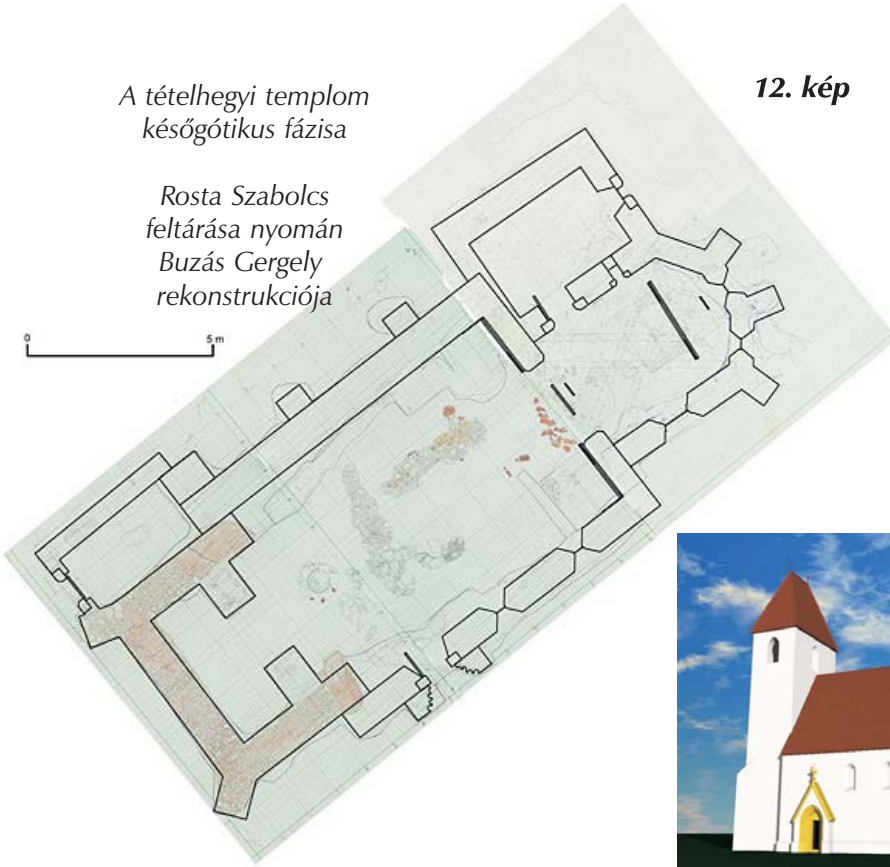
11. kép

A tételhegyi templom
későgótikus fázisa

Rosta Szabolcs
feltárása nyomán
Buzás Gergely
rekonstrukciója

12. kép

13. kép

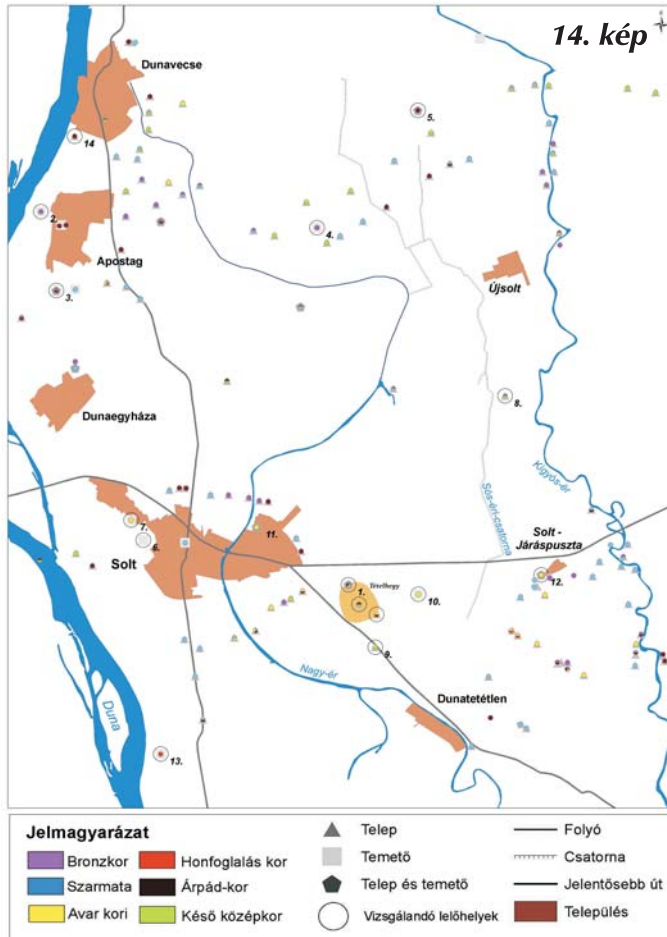
zásba mélyített, kisméretű gödörben talált edénybe rejtett ételmelléklet, amely feltehetően építési áldozat lehetett, talán arra utal, hogy a késő középkorban a Solt széki kunokhoz köthető a település. Mivel jelenleg csupán a 14–16. századi járósíntek ismeretesek, majd csak a további feltárások mutathatják meg a tételhegyi templom Árpád-kori periódusát. Az eddig feltárt késő gótikus emlékek nyomán az egyház építészeti rekonstrukcióját *Buzás Gergely* készítette el. (12–13. kép)

A rendelkezésre álló írott források elemzését *Zsoldos Attila* végezte el. Nem volt könnyű dolga, mivel Árpád-kori okleveles adat jelenleg egyáltalán nincs a birtokunkban sem a településre, sem a birtokra vonatkozóan. Az Anjou-kor második felétől kezdődően már mind Tételre, mind a szomszédos településekre vannak adataink: Tétel első ismert birtokosáról annyi tudható, hogy tételi Jánosnak hívták, birtokolt Szántón (a mai Kiskunlacházán) is, 1305 júniusának végén már nem élt. Leszármazottai (elsőként fia: Treutelnek mondott Miklós mester pozsonyi ispán, a nevni Treutel család közvetlen őse) az Anjou-kor folyamán az ország bárói közé küzdötték fel magukat. Treutel Miklós unokája, Miklós 1421. július 4. előtt bekövetkezett halálával a birtokaik egy jelentős részére Zsigmond király tette rá a kezét, aki 1426-ban Tétel birtokosainak adományozta. Tétel azonban nem kizárólagosan a Treutelek elei birtokoltak: ilyen tételi Lukács fia György, aki a 14. század közepén viszonylag gyakran szerepel királyi és nádori emberként; valamint az 1384-ben felbukkanó tételi Benedek fia László, aki tételteni Mihály-

nek 1422 előtt eladta tételi birtokát vagy annak egy részét. 1493-ban arról értesülhetünk, hogy Parlagi Pál és László fiai – Albert, György és Leusták, illetve Menyhért és György – előadták Bátori István országbíró előtt, hogy (többek között) a Fejér megyei Tittel (*Tithel*) egykoron apáik birtoka volt, ám Mátyás király 1478-ban rátette a kezét, majd a halála után fia, Korvin János herceg tartotta elfoglalva, most pedig Ráskai Balázs birtokolja, s kéri sérelmük orvoslását.

A témacsoport további tervei: a solti régióban tervezett komplex regionális vizsgálatok során a környezetrégészeti eredményeinek felhasználásával és a térségben korábban végzett ásatások feldolgozásával kiegészítve remélhetőleg megfogható lesz, hogyan változott ezen a területen az itt élő népességek életmódja és településtörténete. Egy nemrég benyújtott OTKA-pályázat révén munkálataink a Tételhegy és környékének mikroregionális kutatását, különösen a Nagy-ér és a Kígyós-ér közötti terület intenzív terepbejárását; a Dunavecse és Harta közötti terület régi lelőhelyeinek hitelesítését és feldolgozását célozzák. (14. kép)

A solti mikrorégió ismert régészeti lelőhelyei

A régészeti jelenségeknek az írott források segítségével történő értelmezése nem egyszerű vállalkozás, a vidék ugyanis egyike a mai Magyarország legrosszabb forrásadottságokkal rendelkező területeinek. Ez a helyzet annál is inkább sajnálatos, mert a terület jelentősége a 900 utáni magyar történelemben aligha vonható kétségbe. Nagyjából régészeti megfigyelésekre, kisebbrészt írott forrásokon nyugvó történeti érvekre alapozottan megfogalmazódtak olyan vélemények is, melyek szerint Árpád és törzse eredetileg a Tiszántúlon (közelebről a Felső-Tisza vidékén) telepedett meg, s onnan költözött át az egyik változat szerint, az Északkelet-Dunántúlra (tehát hozzávetőleg az Anonymus Gestájában emlegetett területre), míg egy másik vélekedés szerint a Felső-Tisza vidékére tehető eredeti szállásterületét feladva előbb a Duna–Tisza közét (Kalocsa környékét) szállta meg Árpád törzse, s csak ezt követően került sor az Északkelet-Dunántúl birtokbavételére.

A kutatások kiterjednek arra a kérdésre is, hogy a középkori Fejér vármegye mikor és miért „terjedt át” a Duna bal partjára, szükséges vizsgálni annak társadalom- és birtoktörténeti hátterét, hogy mi vezetett a nevezett megye solti székének kialakulásához? Ebben a vitában fontos szerep juthat annak a solt-tételegyi légi és műholdas fotókon kirajzolódó objektumnak, mely egy kora Árpád-kori ispánsági várat sejtet. **(15. kép)** Mivel a magyarországi várkutatás ezen a terü-

Műholdas felvételek, 2005

leten nem számolt ispánsági várral, a régészeti feltárásokat követően a korabeli királyi várszervezet egy újabb elemének „rendszerbe illesztési” feladata állhat a kutatók előtt. A korai magyar egyháztörténet egyik leginkább vitatott pontja a kalocsai érsekség megszervezésének ügye; a földrajzi közelség felveti annak a lehetőségét, hogy e tekintetben is tisztábban lássunk.

*Az összeállítást készítette:
Szentpéteri József*